

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 105 1984

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00757-1 (häftad)

ISBN 91-22-00759-8 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1985

Stockholms-Tidningens och Gefle Dagblads recensioner av *Till varmare länder* (s. 13) och fyra dagstidningars kritik av *Ledig lördag* (s. 15). Det tredje greppet är att helt enkelt använda recensionsomdömen som byggklotsar i den egna framställningen och kan exemplifieras med redogörelsen för fem dagstidningars syn på *Calvinos resa genom världen* (s. 18). Detta grepp är väl lättvindigt: här hade man ju önskat höra författarens bekräftelser eller protester.

När det gäller den litterära bakgrunden i samtiden, är författarens grundlighet av mycket växlande art. Ett bra avsnitt utgör undersökningen av förhållandet mellan *Den elektriska kaninen* och Orwells *Animal Farm* s. 67–70. Däremot behandlas bakgrunden till Hieronymus Bosch-motivet i radiopjäsen *Lustarnas trädgård* 1975 med det summariska konstaterandet s. 59 att Bosch »har förknipats med Gyllensten». I själva verket berör ju Gyllensten både i *Moderna myter* 1949 och i *Det blå skeppet* 1950 mycket utförligt Boschs betydelse för hans eget mytskapande. I *Moderna myter* säger sig t. ex. Gyllensten ha »valt en stil, som söker överflytta Boschs teknik på det litterära området», ja, »problemen uttrycks i Boschs emotionella röstläge». Dessutom är Bosch en konstnär som är i högsta grad inne under tiden från 1950 och framåt här i Sverige, både i Gösta Oswalds *Rondo* 1951, i Artur Lundkvists *Trädgårdens demoni* 1973 och i Jan Gudmundssons *Hövägnen* 1971; dessutom finns en konstvetenskaplig monografi av Patrik Reuterswärd från 1970. Vad *Grisjakten* beträffar, existerar jämförelser människor – grisar och judar – grisar faktiskt redan i Olle Hedbergs politiska satir *Ut med blondinerna*, och Hedberg är en författare som Jersild tycks ha intresserat sig för sedan ungdomen.

På s. 190 skisserar författaren en idéhistorisk linje kring problemet »djuret i människan» genom litteraturens utveckling och innefattar därvid från antiken Aristoteles, från upplysningstiden Kant, från vårt eget århundrade Eliot, Yeats och D. H. Lawrence, där man med kanske större rätt och närhet kunde ha tagit upp Zola (*La Bête Humaine*), Herman Hesse, Thomas Mann, Pär Lagerkvist, Karin Boye och Artur Lundkvist. Slutligen förefaller det mig föreligga ett sammanhang dels mellan Jersilds pjäs *Gycklarnas Hamlet* 1980 med dess Shakespeare-travesti och Tom Stoppards succésådespel *Rosencrantz and Guildenstern are Dead* från 1967, dels mellan *Gycklarnas Hamlet* och Sven Delblancs *Primavera* 1973 och *Kastrater* 1975, med det gemensamma temat »konstnärns förhållande till makten».

Om avhandlingens estetiska analys skulle det vara mycket att säga, men dessa synpunkter rör huvudsakligen detaljer. Strukturen i *Calvinos resa genom världen* och förebilderna i dess olika parafrafer hade varit värda en något utförligare behandling, även om detta ämne inte ligger i centrum för avhandlingens tematik; bland stilistiska synpunkter på *Grisjakten* upptas egentligen endast ordvalet men inte satsernas byggnad och karaktär, som är viktiga i bokens helhetsillusion. Satirbegreppet blir mycket onyanserat behandlat; märkligt nog betecknas både *Den elektriska kaninen* och *Djurdoktorn* som satirer, medan *Grisjakten* genreddefinieras som en dagboksroman men med lika stor rätt kunde fått etiketten »allegorisk satir». I *Den elektriska kaninen* finns exempel på olika sidor av satirens väsen, t. ex. parodi och blodig sarkasm,

men för den sortens analys tillhandahåller undersökningen inga verktyg.

Till denna avhandlingens förtjänster hör att den på många punkter är ett pionjärbete. Den belyser utförligt och initierat tidsbakgrunden, den medicinska, litterära, kulturella, politiska, till många av de motiv som berörs i Jersilds författarskap; på detta område har författaren inte lämnat någon möda ospard. Å andra sidan brister det på många ställen i fråga om vetenskaplig noggrannhet och stringens, på ett sätt som skulle föra för långt att ytterligare belysa. Ändå vill man som slutord uttrycka sin respekt för den ambition och den goda vilja som ligger bakom detta det första vetenskapliga arbetet om P. C. Jersilds författarskap.

Jöran Mjöberg

Lars Wendelius: *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890–1914*. (Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala Universitet, 16.) Motala 1982.

Den svenska bilden av Amerika har genom åren lidit av massor av generaliseringar och förenklingar. Amerika saknar historia, det finns inga gamla byggnader i USA, amerikaner är ytliga, amerikaner är pryda; i allmänhet är sådana omdömen tillverkade av personer som har bara en vag kunskap om landet. I sin avhandling *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890–1914* ger Lars Wendelius kapitel för kapitel en saklig och handfast genomgång av betydande fält av Amerikabild: Storstaden, »Yankeen», Den amerikanska kvinnan och Invandrarna. Han har gått igenom över tvåhundra femtio skönlitterära verk, huvudsakligen svenska, men också ett antal amerikanska som bakgrund och paralleller, och hans material är noggrant redovisat. Där finns också många klichémässiga beskrivningar från svenska romaner under de avsedda åren. Amerikanerna spottar spottsalvor på kaminerna, heter det, amerikanerna har böjda näsor och seniga ansikten, amerikanerna dricker jämt isvatten, amerikanerna jaktar, amerikanerna lägger benen på bordet. Nästan alla dessa drag är borta i dagens sociala värld i USA, utom isvattnet, och frågan blir då: när upphörde dessa olika drag att vara karakteristiska för landet? Och: är det överhuvud taget möjligt, när generaliseringar är så tillfälliga och flyktiga i sin giltighet, att välja en så lång period som tjugofem år och konstatera en bestämd och likartad amerikabild då? Kan man överhuvud ta författarna i klump, när man vet att de stannade under så ytterst växlande tidslängd? Så var t. ex. Gustaf Unonius i USA sjutton år, Henning Berger sju år, Hilma Angered-Strandberg sex år, K. G. Ossiannilsson några få månader, medan Elisabeth Kuylenstierna-Wenster och Edvard Evers inte alls var där men ändå skriver om landet.

Ur genresynpunkt kan också den vetenskapliga metoden diskuteras. Kan man utan vidare ställa bredvid varandra amerikaskildringar uttryckta i olika litterära former, som ren fiktion, som underhållning, som kåseri, som satir, som karikatyr, i form av texter starkt färgade av politiska fördomar?

Metodiskt sett kan en rad andra sidor diskuteras. I sin avhandling har Wendelius ställvis, som i kapitlet om invandrarna, på ett förebildligt sätt disponerat sin genom-

gång av problemkomplexen så att han börjar med en sociologisk bakgrund och sätter in de skönlitterära citaten med de förra som utgångspunkt. Det hade varit bra om denna metod kunde ha använts mera genomgående, i fråga om olika aspekter av det samhälle som skildras; samtidigt vill man erkänna att det ofta skulle ha varit svårt att finna de rätta sociologiska vittnesbörden.

En annan from önskan är att mera historisk forskning om USA hade fått ingå som bakgrund; verk som Turners *The Significance of the Frontier in American History* (ett verk som gick ut i en rad upplagor allifrån 1890-talet), med dess tonvikt på gränsbegreppet, gränsen mellan civilisation och den vilda västern, vidare Higham, *The Reconstruction of American History* (1962), Nash Smith, *Virgin Land* samt speciella verk om synen på nationer: Fischer, *Nationale Images als Gegenstand vergleichender Literaturgeschichte* (1981) och Carré, *Images d'Amérique*. Genom verk som dessa blir synen på den amerikanska nationen och dess utveckling rikligare nyanserad.

Den estetiska analysen av materialet är i avhandlingen ganska snålt tilltagen. Det skulle ha varit till god hjälp om man hade fått en strukturanalys av några av de viktigaste verken, t. ex. Henning Bergers *Ysaïl*. I denna roman är kompositionen väl genomtänkt: från en inledande exteriörscen, i form av ett oväder över Chicago, flyttar sig synvinkeln till en interiörscen, en tysk ölkrog, och i fortsättningen är inslag av realistisk storschildring kontrapunktiskt insatta i intrigen. Vidare utnyttjar romanen en rad olika plan: arbetets Chicago, kriminalitetens Chicago, pensionatens Chicago och Sverigedrömmens Chicago. Den bygger också på ett påfallande sätt på kontraster: rikedom-fattigdom, stigande-sjunkande, hårdhet-sentimentalitet, på symboler som skyskrapan och zigenarflickan Ysaïl, på miljöanpassade bilder, alltsammans viktiga drag i Amerikabilden. Det hade vidare varit tacksamt med en mera utförlig studie av de amerikanska lånorden i de svenska texterna; bl. a. är det tydligt att deras antal ökas hos en författare som Henning Berger allteftersom han år för år lever sig djupare in i det amerikanska samhället.

Det komparativa draget utnyttjas tydligt av Wendelius: författare som Dickens, Mark Twain, Henry James, Upton Sinclair kommer in som bakgrund och paralleller, men det hade nog lönat sig att studera om inte drag av Zolas Parisschildring och Strindbergs Stockholmschildring går igen på sina håll.

En sammanfattande fråga av stor relevans, som kommer igen t. ex. hos den förut nämnda undersökningen av Carré, är denna: hur verkar den skönlitterära skildringen av ett främmande land, som av USA här, på den läsande publiken: i negativ eller i positiv riktning, avskräckande genom t. ex. bilder av kriminalitet, allmän ohederlighet, naturkatastrofer, eller sporrande genom sin bild av ett folk fyllt av ungdom och energi och av bygder präglade av en romantisk frihetsdröm? Den frågan blir hos Wendelius obesvarad.

Den typen av ämne som denna avhandling representerar, bjuder uppenbart många vetenskapliga och inte minst pedagogiska svårigheter. Här är det fråga om en rad olika val när det gäller metod och grepp. När en del av verkets angreppspunkter på materialet här har ifrågasatts, innebär detta inte att man inte samtidigt kan godta den metod som Lars Wendelius har valt. Med den form och

uppläggning som han stannat för är detta en hederlig och välgenomförd undersökning.

Jöran Mjöberg

Erik Löfroth: *A World Made Safe: Values in American Best Sellers, 1895–1920*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Anglistica Upsaliensia 45. Uppsala 1983.

Erik Löfroths undersökning behandlar världs- och samhällsbild i amerikanska bestsellers under den i titeln angivna tidsperioden. Den ger mycken solid information om sitt ämne och är stimulerande välskriven. Men den rymmer även en del svagheter; inte minst ter sig några av dess grundläggande litteratursociologiska resonemang tveklaktiga.

En utgångspunkt för Löfroths avhandling är antagandet om ett idémässigt samband mellan bestsellerförfattaren och hans publik. Att det ligger något i tanken är troligt men Löfroth förefaller att spetsa till den på ett betänkligt sätt. Han talar sålunda om en för producent och konsument gemensam »theory of the world» som uttrycks i det litterära verket. Men inte delar väl t. ex. paret Sjöwall-Wahlöös många läsare författarnas marxistiska »theory of the world»? Möjligen instämmer de på vissa punkter i deras beskrivning – t. ex. i uppfattningen att polis och domstolar bör vara hederliga men inte alltid är det – utan att acceptera hela samhällsvisionen.

Löfroths föreställning om en nära värdemässig överensstämmelse mellan författare och läsare leder honom vidare till antagandet att den förre är uppriktig i sin text. Hur avgör man då en sådan sak? Finns det något annat sätt än att jämföra privat material – typ dagböcker och brev – med det litterära verket? Löfroth räknar sangviniskt med bestsellerförfattarens uppriktighet som en förutsättning för hans popularitet. Han berör flyktigt möjligheten att hans undersökningsobjekt undertrycker »olämpliga» värderingar men penetrerar aldrig frågan ordentligt. Återigen tycks han något lätt sinnig. Då och då betecknas ju även litterära giganter som posörer vilka av opportunist intar vissa ståndpunkter. Skulle denna typ verkligen vara okänd bland bestsellerskribenterna?

Löfroths forskningsmodell tvingar honom även att nedtona reklamens betydelse för att skapa bestsellers. Han kan här åberopa amerikanska undersökningar som visar att de stora reklamkampanjerna ofta kommer i gång först efter det att en bok etablerats som bästsäljare. Men dessa studier visar alltså att det är något annat än reklam som åstadkommer försäljningssuccéer; däremot säger de inte vad som utgör en boks »inherent appeal». Denna kan som Löfroth tror givetvis bestå i en för författare och läsare gemensam världs bild, men självfallet kan det också röra sig om andra ting, t. ex. det faktum att boken är spännande, humoristisk, utspelas i en lockande miljö, handlar om välkända människor, har karaktär av nyckelroman osv. Även på denna punkt hade man önskat att författaren kostat på sig en mer inträngande diskussion som stöd för sin tes.

Man noterar slutligen att Löfroth inte kan ge klara besked rörande den viktiga frågan om publikens sammansättning. Läsarundersökningar existerar bara för perioden efter 1915 då bestsellerinstitutionens bas tydligen utgjor-